

*Lakáspolitikai, lakáshelyzet és a modernizáció
összefüggései Magyarországon
1948—1956 között*

Az 1940-es évek végétől Magyarországon kibontakozott gazdasági és társadalmiváltozások, mint ismeretes, nagyarányú központosítás mellett, mintegy „felülről vezérelve” indultak meg. E központosítás erős fejlesztési szelektivitás és egyúttal „energiakoncentráció”,¹ mint a meginduló gazdasági korszerűsödési folyamat velejárói számára teremtette meg a politikai feltételeket. A tulajdoni, az irányítási, a szervezeti-intézményi stb. viszonyokban az 1940-es évek végétől bekövetkezett mélyreható átalakulás² mellett a magyar gazdaság szerkezetének, belső arányainak nagyarányú átrendeződési folyamata is kezdetét vette. Ismeretes, hogy ebben a folyamatban — a szocialista gazdaság egykorú, történelmileg determinált, döntően külső mintához igazodó ideológiai-politikai értelmezésének megfelelően — a gazdasági fejlesztés középpontjába egyértelműen a nehézipar került. Az 1940-es évek végétől a fejlesztési feladatok gazdaságpolitikai hierarchizálása is ennek megfelelően alakult: a rendelkezésre álló erőforrásokat úgy csoportosították át, hogy azok döntően a nehézipar fejlesztését szolgálják, akár a gazdaság más területeinek rovására is. Ennek a szocialista tulajdonviszonyokon, mint a gazdaságpolitikai cselekvés előfeltételén nyugvó stratégiának a sikere vagy sikertelensége gazdaságpolitikai szempontból két fő tényezőtől függött:

1. A kedvezményezett területek („áttörési pontok”) megfelelő, az adottságokhoz igazodó kiválasztásától, továbbá attól, hogy e korszerűsödés minőségi jellegű, s a gazdaság egészére visszaható átalakulással járjon.

2. A fejlesztés szempontjából visszafogott („kiszelektált”) területeken hozott áldozatok a lakosság politikai tűréshatárán belül maradjanak, s az e téren hozott áldozatok kellő modernizációs „hozadékkal” járjanak.

Az alábbiakban e második problémakör egyetlen részkérdését tesszük vizsgálat tárgyává: a lakásépítés helyzetét a szocialista gazdaság kiépítésének kezdeti időszakában. A lakásépítés ugyanis egyike volt azoknak a területeknek, amelyek a szocialista iparosítás felhalmozási forrásai között szerepeltek.

Ezt bizonyítják a lakásépítés összefoglaló jellegű adatai is. Míg 1949—1956 között a gazdasági növekedés üteme a két világháború közöttihez képest jelentősen felgyorsult, addig az egységnyi népességre vetített lakásépítés üteme lelassult: az

1920—1941 közötti 21 évben az ország lakossága (kerekítve) 16, lakásállománya pedig 32%-kal nőtt, 1949. I. 1. — 1955. XII. 31. között viszont a népesség 7,1%-os növekedését csak 3,9%-os lakásnövekedés kísérte.³ A két világháború közötti, a számszerű gyarapodás ellenére is rossz (s különösen a fizikai dolgozókat sújtó) lakáshelyzet 1949 után sem tudott tehát javulni, sőt a meglevő lakásállomány megterhelése fokozódott. (Az 1940-es évtizedben, a háborút követő hatalmas erőfeszítések ellenére sem növekedhetett számottevően a lakásállomány, hiszen az erőfeszítések elsősorban éppen az 1944—45-ben elpusztult-megsérült 375 ezer lakás helyreállítására-pótlására kellett összpontosuljanak. A gazdaság rekonstrukciós periódusának így is egyik legnagyobb teljesítménye a lakásállomány háborús kárainak helyreállítása volt.)

Az infrastruktúra fejlesztésének visszafogása következtében 1949—1956 között tehát romlott a lakáshelyzet; az első ötéves terv célkitűzéseit e téren nem sikerült megközelíteni. Az első ötéves tervről szóló 1949. évi XXV. törvény 180 ezer, az 1951-ben módosított tervváltozat pedig 217 ezer lakás felépítését tűzte ki célul. Ezzel szemben öt esztendő alatt csak 103 ezer lakás épült Magyarországon. Különösen 1951—1953 között volt elégtelen az építés: évente mindössze 16—18 ezer lakás készült, ami az 1938-as szintnek 70—75%-a volt csupán. A lakásépítés központi irányítói előtt már 1951 végén világos volt, hogy — mint egy belső feljegyzésben olvasható — az ötéves lakásépítési terv nem lesz teljesíthető.⁴ Három esztendővel később, egy visszatekintő elemzésben e lemaradás okát az egy lakás építésére tervezett költségek gyors emelkedésében jelölték meg — nem alaptalanul.⁵ A lakásépítés minősége is elmaradt az előzetes elképzelések és a reális igények mögött. Egyrészt túlzottan magas volt az egyszobás és az ún. „Cs” lakások aránya: az Építésügyi Minisztérium 1954-re például a megépítendő lakások 60%-át egy szobásra tervezte, s ennek a felét ráadásul félkomfortosra. Másrészt nagyon rossz minőségű volt a kivitelezés.⁶ A fejlesztés minőségi elemeinek leértékelése, a tervek „statisztikai” teljesítésére való törekvés időszakunk fontos jellegzetessége volt, egy olyan „mennyiségi modernizációs” jelenség, amely a gazdaság és a társadalom átalakulásának más területeit is jellemezte.

A lakásépítés településtípusonként eltérő ütemű volt. 1949. január 1. és 1954. július 1. (az 1954-es lakásösszeírás⁷ eszmei időpontja) között a lakásállomány a városok közül Budapesten nőtt a legnagyobb mértékben, közel 30 ezerrel, míg a többi városban együttesen 16 ezerrel. A gyarapodás 6,3, illetve 3,2%-os üteme azonban mindkét esetben elmaradt az állandó népesség számának (Budapesten 10,5, a többi városban 9,0%-os) növekedése mögött.⁸

A településtípusonkénti eltérések közvetlen összefüggésben álltak azzal, hogy a lakásépítés — és általában az infrastrukturális fejlesztés — döntően az iparosodottság, ill. az ipartelepítés függvényévé vált. Az iparosítás regionális sajátosságai következtében az országban egy sajátos asszimmetrikus helyzet keletkezett: a gyorsan

iparosodó területeken bőséggel nyílt munkaalkalom, aminek következtében egy erőteljes odavándorlási folyamat bontakozott ki, amivel viszont a lakásépítés üteme nem tudott lépést tartani. A lassan iparosodó régiókban a meglévő lakásállomány ilyen drámai megterhelése nem következett be, ám a helyi foglalkoztatási nehézségek nagyarányú elvándorlási hullámot indítottak el. A lakásállomány és a munkaalkalmak területi asszimetriája ugrásszerűen növelte továbbá az ingadozást is, amely — egyebek mellett — éppen ezt az asszimetriát volt hivatott kiegyenlíteni.

Noha a statisztikai átlagokat tekintve a budapesti lakáshelyzet mind a tiszta lakásszaporulatot, mind az egy lakosra jutó lakóterületet ($8,6\text{m}^2$) tekintve jobb volt az országos átlagnál, az ország egyetlen valódi nagyvárosában sajátos, más településtípusokénál semmivel sem kisebb gondok jelentkeztek. Az átlagok ugyanis jelentős különbségeket fednek el: a belső kerületek nagy alapterületű lakásai a külsőkben élők számára természetesen nem ellensúlyozhatták az ottani zsúfoltságot, a lakosok alacsony komfortosságát.⁹ A kibontakozott tömeges — elsősorban az Alföldről származó — immigráció is elsősorban a lakásövezetek megterhelését fokozta, hiszen a fővárosba bevándorlók túlnyomó része fizikai munkás lett. A növekvő zsúfoltság, a szükségslakások, a társ-, ágy- és albérletek számának szaporodása, egyszóval a lakáshelyzet romlása a fővárosban az 50-es évtized első felében tapasztalható politikai jellegű nyugtalanság egyik jelentős forrása volt.

Másrészt viszont az 1940-es évek végétől lezajlott a nagy- és középpolgári lakások államosítása, ami fontos lépés volt egy kevésbé szélsőséges és kevésbé egyenlőtlen lakáshasználat irányába. Mivel azonban a nagy lakásegységeket nem lehetett egycsapásra — és különösen nem beruházási eszközök nélkül — több kisebbé alakítani, s a lakások egy része ráadásul el is veszítette lakásfunkcióját,¹⁰ nos emiatt a lakásállomány újraelosztása a lakásmobilitás szempontjából nem játszhatott olyan nagy szerepet, amekkorára az így igénybe vett lakónégyzetméter alapján következtetni lehetne.

A budapesti lakáshelyzet korabeli problémái ellenére sem állítható, hogy az MDP településfejlesztési politikája, vagy általában gazdaságpolitikája Budapest-ellenes lett volna. Az 1954-es lakásösszeírás adatai szerint 1949—1954 között a városok tiszta lakásszaporulatának jóval több mint fele (a 45 ezerből 29 ezer) a fővárosra jutott. 1954—1956 között pedig legfelsőbb politikai szinten, visszatérően foglalkoztak Budapest lakáshelyzetének megjavításával, nem utolsósorban olyan politikai megfontolásból, hogy a lakosság körében — egyébként országszerte — tapasztalható, a lakáshelyzettel kapcsolatos elégedetlenség Budapesten veszélyeztetheti leginkább az ország politikai stabilitását.¹¹ A budapesti lakáshelyzet-problémái tehát nem egy politikai szinten érvényesülő főváros-ellenesség, hanem általában az infrastrukturális fejlesztések szélsőséges leépítésének a következményei voltak. Emellett tervezési tévedés volt az a kezdeti — később feladott —

feltételezés, hogy az első öt éves terv időszakában a fővárosi ipar fejlődése kizárólag intenzív jellegű lesz, azaz az ipari munkásság létszáma nem fog emelkedni. (Ezzel szemben — mint utaltunk rá — a főváros története során az 1949—1960 közötti évtizedben volt a legtömegesebb a bevándorlás.)

A vidéki városok közül az ipari jellegűekben volt a leggyorsabb ütemű a lakásépítés, 1949—1954 között lakásállományuk 12,7%-kal emelkedett (bár a népesség 22,4%-os gyarapodásától így is jelentősen elmaradt).¹² A lakásépítésen belül természetesen az állami lakásépítést koncentrálták ezekbe a településekbe, mégpedig annak is a központi támogatásból legnagyobb mértékben részesülő formáját. (Állami hiteltámogatás szempontjából 3 lakásépítési kategóriát különítettek el: az első hiteltámogatása a harmadikénak kétszerese volt.)¹³ Mindazonáltal még az új, szocialista iparvárosok lakáshelyzete is felemás volt. Egyrészt lakásállományuk minősége a legjobb volt az országban: 1954-ben Sztálinvárosban, Komlón, Oroszlányon, Várpalotán az egy lakásra jutó átlagos lakóterület 35—40 m² körül alakult, s a két és több szobás lakások a lakásállomány többségét alkották. Másrészt azonban e települések robbanásszerű népességnövekedése (7 év alatt pl. Sztálinváros népessége hétszeresére, Komlóé négyszeresére nőtt stb.) következtében nagy zsúfoltság alakult ki a városokban, ami túlterhelte a közműhálózatot. A 100 lakásra jutó lakosok száma — amely egyébként 1949—1954 között minden településkategóriában növekedett — az új szocialista iparvárosokban volt a legmagasabb, általában meghaladta a 400 (Sztálinvárosban az 500) főt.¹⁴ Az infrastruktúra megterheltségét fokozta a munkásszálásokon — nem állandó bejelentővel — élők magas száma is. A régi iparvárosok százalékban kifejezett népességnövekedése ugyan sokkal kisebb volt, mint az újaké, viszont lakásállományuk fejlettségi szintje meg sem közelítette az előbbiekéit. 1954-ben Tatabányán, Ózdon és Salgótarjánban az 1 szobás, ill. egy helyiséges lakások aránya 70% felett volt, s Miskolcon is megközelítette azt, még az átlagos lakóterület — Ózd kivételével — 25 m² volt lakásonként.¹⁵

A mezőgazdasági jellegű települések lakásállománya lényegében valamennyi településtípusban (az agrárvárosokban, a nagy- és kisközségekben és a külterületeken) csökkent, ha nem is azonos arányban. A csökkenés elsősorban a mezőgazdaság településképző, ill. -fenntartó szerepének meggyengülésére vezethető vissza. A mezőgazdaság szocialista szektorának fejlesztése és a lakásépítés közötti összefüggést az arra illetékesek ugyan több ízben is hangsúlyozták,¹⁶ de sem központilag (a mező-, erdő-stb. gazdálkodást irányító minisztériumok), sem az egyes üzemek (állami gazdaságok, tsz-ek) nem rendelkeztek a kellő beruházási eszközökkel. Ezért 1953-ig a mezőgazdasági termeléssel közvetlenül összefüggő, állami (nem-magán) lakásépítkezések jelentéktelenek voltak. Az egyébként is nehéz gazdasági feltételek között lévő magánszektorból pedig az adó útján elvont és részint településfejlesztésre is fordítható összegek — az 1940-es évek végétől kiala-

kított merőben új elosztási rendszer révén — túlnyomó részben nem helyben csapódtak le, azaz kikerültek az adott település rendelkezése alól. Magát a magánlakás-építést pedig — más okokkal együtt — a kiskereskedelmi építőanyaghiány¹⁷ korlátozta, olyannyira, hogy az éves építési ütem a 3 éves tervétől is elmaradt. Végül, bizonyos esetekben közvetlenül, adminisztratív is korlátozták a mezőgazdasági jellegű települések, s ezáltal az ottani lakásállomány fejlődését (aprófalvak, tanyák).¹⁸

Időszakunkban nagyon sajátosan alakult az alföldi agrárvárosok lakáshelyzete. (is.) E várostípus továbbfejlődése már a századforduló óta egyre inkább egy sikeres funkcionális szerepváltás függvényévé vált (ami a XX. század első felében elsősorban a gazdasági szerkezetváltással, az iparosodással azonosítható). A helyzet sajátossága abban volt, hogy bár a bevezetőben vázolt modernizációs gazdasági stratégia középpontjában az iparosítás állt, ám annak egy olyan modellje, amely számára az alföldi városok nem bizonyultak megfelelő ipartelepítési „terepnek”. Ugyan a gazdasági vezetés azt már az 1950-es évek elején felismerte hogy az ipartelepítés szempontjából az Alföld egyik legfőbb adottsága, munkaerőbősége azzal az előnnyel is jár, hogy ott nem kell „túl nagyszámú lakást építeni”,¹⁹ de ez a körülmény háttérbe szorult az iparosítás egyéb szempontjai mögött (nyersanyaglelőhelyek közelsége stb.) A szerény mértékű iparosodás következtében pedig a településfejlesztési és a lakásépítési beruházások is hasonlóan szerény mértékűek maradtak: 1949. jan. 1. — 1954. júl. 1. között a mezőgazdaságinak tekintett városok lakásállománya 4,2%-kal csökkent, ami meghaladta — a negatív vándorlási különbözet miatt bekövetkezett — 0,3%-os népességsökkenést. Cegléden 1100-zal, Hajdúböszörményben és Mezőtúron 1000-1000-rel, Makón 800-zal fogyott lakásállomány, főleg a tanyák lebontása miatt.²⁰

Az 1940-es évek végétől fordulat következett be a lakásállomány tulajdoni és rendelkezési viszonyaiban is. A bérházak, ill. általában a nagyobb alapterületű lakások, sőt — a túltársadalmazás egyik legjellegzetesebb jeleként — a családi házak egy részének államosítása ugrásszerűen megnövelte az állami lakásszektor. Az állami tulajdonban lévő lakásállománynak az államosításokat követő további növekedését a lakásépítés szektorális megoszlása magyarázza: az 1949—1955 között épült lakások mintegy 40%-a állami, további 11%-a állami támogatásos építkezés volt, s 49%-uk létesült magánerebből. (Utóbbi aránya így is jelentősen meghaladta az első öt éves terv célkitűzését, a 13,5%-ot.)²¹

A vizsgált időszakra vonatkozó országos helyzetkép a teljes lakásállomány szektorális megoszlásáról nem adható, mert ilyen jellegű felvételek nem készültek. Kellő támpontot adhatnak az 1960-as népszámlálásnak a lakások használati jogcím szerinti megoszlásáról készült adatai. Ekkor az ország lakásállományának túlnyomó része magántulajdonban volt, hiszen a 2,7 millió lakott lakás 62%-át tulajdonosi címen használták, míg a különféle bérleti címen használt lakások

A lakott lakások használati jogcím szerint, településtípusonként 1960-ban

	A lakott lakások száma	%	Háztulaj- donosi jogcímen lakott lakások száma	%	Öröklakás címén lakott lakások száma	%	Főbérleti jogcímen lakott lakások száma	%	Társbér- leti jogcí- men la- kott laká- sok száma	%	Szolgálati és egyéb jogcímen lakott lakások száma	
Budapest	532 568	100	90 576	17,0	6471	1,2	391 884	73,6	24 195	4,5	19 442	3,7
Megyei jogú városok	135 447	100	49 419	36,5	620	0,5	77 097	56,9	2 699	2,0	5 612	4,1
Járási jogú városok	450 438	100	236 494	52,5	1238	0,3	188 786	41,9	5 118	1,1	18 802	4,2
Községek	1 592 373	100	1 300 873	81,7	773	0,0	224 945	14,1	4 284	0,3	61 498	3,9
Magyarország összesen	2 710 826	100	1 677 362	61,9	9102	0,3	882 712	32,6	36 296	1,3	105 354	3,9

Forrás: 1960. évi népszámlálás 11. k. A lakott lakások és a lakóházak adatai. KSH, Bp. 1964. 52—55. alapján.

aránya 38,0% volt. (Táblázat) A tulajdonosi ill. a bérleti jogcímen lakott lakások 77%-a a községekben, a főbérleti címen lakott lakások 44%-a Budapesten volt található.

Az állami lakásszektor minél gyorsabb növelésére irányuló lakáspolitikai törekvések mögött az a szándék húzódott meg, hogy a lakásépítésnek, ill. távlatilag a lakásállomány nagy részének ki kell kerülnie a magánszférából, és — mint mondták — a magánépítés spontaneitását az állami építés és elosztás tervszerűségének kell felváltania. E felfogás szerint a lakáshoz jutás egyfajta társadalmi juttatásnak tekintendő, s ezért az egészen alacsonyan megállapított lakbérek segítségével a lakásszerzést függetleníteni kell a személyi jövedelemtől. Az állami lakások bérei ennek megfelelően nagyon alacsonyak voltak, s ezáltal a bennük élők számára jelentős anyagi biztonságot teremtettek. 1954-ben Budapesten például az állami bérlakások több mint felében 60 Ft. alatt volt a havi lakbér. Az alacsony bérek ugyanakkor elszakadtak az építési és fenntartási költségektől, másrészt — mint minden olyan egyenlősítő törekvés, amelynek nincs meg az anyagi alapja —, jelentős egyenlőtlenségek forrásává váltak. Azok ugyanis, akik ilyen „mélyen szubvencionált”²² lakáshoz jutottak lényegében egy jelentős állami életszínvonal-támogatást kaptak azokkal szemben, akik más módon kényszerültek lakáshelyzetük megoldására. Ez a tény egyébként önmagában is ösztönözte az ipari jellegű településekbe irányuló migrációt.

A lakásépítés állami központosítása teremtette meg a lehetőségét annak, hogy az elosztást teljes mértékben a termelés érdekeinek rendeljék alá. A termelés érdekeinek alárendelt elosztást a kötött lakásgazdálkodás rendszerének nagyarányú megerősödése, s egyúttal átalakulása biztosította. Ebben az elosztási rendszerben — mint utaltunk rá — a szakminisztériumok, ill. nagyvállalataik kerültek kulcshelyzetbe: 1953-ig megépített új lakások döntő többségét ők oszthatták el, a helyi tanácsoktól függetlenül. (A tanácsok által elosztott lakások aránya messze a 30% alatt volt.)²³ Ily módon a lakáshoz jutás döntően a munkavállalói státuszhoz kötődött, s nem az állampolgári minőséghez, ami viszont a rászorultság általános szociális szempontjai helyett a vállalati munkaszervezetben játszott szerepet állította előtérbe.

Ez az elosztási rendszer egyúttal a lakáspiac megszüntetését is célozta, hiszen nem csak a lakbért függetleníttette az építési- és fenntartási költségekből, hanem magát a lakásszerzést is az igénylők anyagi helyzetétől (a kiutalás ui. ingyenes volt). Ezek az elvont egyenlősítő eszményekből, ill. a kor általában piac-ellenes közgazdasági felfogásából táplálkozó törekvések számottevő gyakorlati ellentmondásokhoz vezettek. Egyrészt például lehetőséget teremtettek a korrupciónak,²⁴ másrészt magukat az érintetteket elzárta attól a lehetőségtől, hogy saját munkával, vagy tőkével gyorsítsák a lakásépítési folyamatot.²⁵

Az MDP KV 1953 júniusi ülése a lakáspolitikai alakulásában is markáns szakasz-

határt jelez. Az ún. „új szakasz” politikájára²⁶ való áttérés mind közvetlenül, mind közvetve hatott a lakáshelyzet alakulására. Az 1949—1953 közötti időszak, iparosítási politikáját bírálva elmarasztalta általában az életszínvonal-politikát, s ezen belül a lakásépítés háttérbe szorítását. Ezt követőleg 1953—1955 között több felső szintű MDP, ill. minisztertanácsi határozatot hoztak a lakáshelyzet és lakáspolitikai felülvizsgálatára és megjavítására. Az MDP KV 1953 októberi ülése a nagyarányú tatarozási program mellett 40 ezer új lakás felépítését tűzte ki célul.²⁷ Ezt elősegítendő erőteljesen ösztönözték a magánépítkezéseket, arra törekedve, hogy a lakosság „saját erejét” jobban bevonják az országos lakásépítésbe. Módosították továbbá az állami lakásépítés és -elosztás addigi rendszerét, megnövelve az Építésiügyi Minisztérium ill. a helyi tanácsok szerepét. (E korrekció a szakminisztériumok egy részének heves tiltakozását váltotta ki.)²⁸ Az új lakáspolitikai központi törekvései közé tartozott a fővárosi lakáshelyzet megjavítása, másrészt a parasztság lakásépítő kedvének fokozása. Az 1955-ben elkészített II. ötéves tervjavaslat igyekezett az I. ötéves terv tapasztalatait figyelembe venni. Mindenképpen reálisabban szabták meg a lakásépítés globális keretszámát: 172 400-ban ami ugyan az 1949-es tervtörvény mögött is elmaradt valamelyes, de az I. ötéves tervben ténylegesen megépített lakásszámot mintegy 70%-kal múlta felül. A magánépítkezések számát a korábbinál sokkal magasabban, összesen 120 ezerben állapította meg, míg állami erőből 52 500 lakás megépítését tervezték.²⁹

A jelzett intézkedések — másokkal együtt — javítottak a lakáshelyzeten anélkül azonban, hogy a lakásépítés és -gazdálkodás kialakult modelljét gyökeresen megváltoztatták volna. Fordulat bekövetkezéséről tehát nem beszélhetünk, több okból sem. Egyrészt azért, mert az újabb intézkedések között is több hibás, átgondolatlan akadt (pl. a tatarozási program)³⁰, továbbá, mert a gazdaság átállása az új építési feladatokra csak nagy zökkenővel haladt (pl. a nagy építővállalatok nehezen alkalmazkodtak az új, a korábbitól erősen eltérő tevékenységhez; késett egy átfogó hitelkonstrukció kidolgozása is, csakúgy, mint a tömeges lakásépítés építési elveinek elfogadása stb.). Másrészt azért, mert a társadalom és a gazdaság mélyén olyan objektív változási folyamatok zajlottak — pl. a társadalmi átrétegződés és a migráció; a városodás; a gazdaság szektorai közötti súlyponteltolódás stb. —, amelyek a lakáshelyzetben a 40-es évek végétől megindult fejlődéstendenciákat, de egyben a feszültségeket is tartóssá tették.

Egy modernizációs folyamat kibontakozása mindig együtt jár a fejlesztés szelektivitásával. Az 1940-es évek végétől Magyarországon megkezdődött változások pedig kétségkívül egy — a szocialista tulajdonviszonyokon alapuló — általános korszerűsödési folyamat részeként foghatók fel; az erőforrások egyes területekre való koncentrálása ezért elkerülhetetlen volt. E modernizáció során azonban a szelektivitás olyan szélsőséges volt, hogy a fejlesztésben visszafogott („a kiszelek-

tált”) területek fejlődésproblémái már magukra az alapfolyamatokra is károsan hatottak vissza. A lakásépítés alárendelése az iparosítási programnak éppen ilyen jelenségnek tekinthető: az így keletkezett szociológiai, s ennek nyomán politikai jellegű problémák, feszültségek nagyságát a bevezetőben említett modernizációs „hozádék” nem egyenlítette ki. Ezt az 1956-os esztendő politikai robbanása is bizonyítja.

Jegyzetek

¹ A kifejezést — *W. W. Rostow* nyomán — *Kulcsár Kálmán* vezette be a hazai szakirodalomba. Lásd: KULCSÁR KÁLMÁN: A modernizáció problémája a magyar társadalomfejlődésben. Társadalomkutatás, 1985. 1. sz. 8.

² Lásd erre: PETŐ IVÁN—SZAKÁCS SÁNDOR: A gazdasági intézményrendszer átalakítása 1948—1949-ben. Medvetánc, 1983/4—1984/1. sz.

³ Adatok és adalékok a népgazdaság fejlődésének tanulmányozásához 1949—1955. KSH, Budapest, 1957. 423. és BARTA BARNABÁS—VUKOVICH GYÖRGY: A lakáshelyzet alakulása és jellemzői. Társadalmi Szemle, 1981. 4. sz.

⁴ UMKL az Országos Tervhivatal (OT) ir. XIX—A—16—b. 253. d. 1951. nov. 6-i előterjesztés. — „Reá kell mutatnunk arra, hogy a lakásépítés jelenlegi lehetőségei mellett... nem látszik megvalósíthatónak, hogy (a) Pártunk határozata alapján felemelt 5 éves tervünkben előírt 220 ezer új lakás építését megvalósíthassuk” — olvasható a feljegyzésben.

⁵ Uo. OT ir. XIX—A—16—b. 608. d. „A népgazdaság fejlődése az első öt éves terv időszakában. Lakásellátás.” 1954. nov. 19.

⁶ Hibák, hiányosságok a lakásépítés, a kommunális ellátottság területén (1953). KSH, Budapest.

⁷ 1949. évi népszámlálást követően az ország lakáshelyzetére vonatkozóan 1954 folyamán készült először statisztikai felvétel, a 2039/12/1954. MT. sz. határozat nyomán, amely elrendelte a lakásviszonyok felmérését. Az adatgyűjtés valamennyi városra, továbbá 106 községre terjedt ki, az ország népességének és lakásállományának mintegy 45%-át ölelve fel. A vizsgálatba bevont községek közül az ipari jellegűek felül-, az agrár jellegűek pedig alulprezentáltak voltak. A vizsgálatba bevont települések száma együttesen 168 volt, lakosságuk száma 1954-ben együttesen 4442088 fő volt, a lakásoké pedig 1203986. — A felvétel anyagát a KSH egy belső használatra készült anyagban foglalta össze, az „1954 júliusi lakásösszeírás előzetes eredményei” címen, a további hivatkozásokban: Lakásösszeírás, 1954. Az összeírás egy részét publikussá is tették: DR. KOVÁCSICS JÓZSEF: Az 1954. július 1-jei lakásösszeírás előzetes eredményei. Statisztikai Szemle, 1955. 2. sz.

⁸ Lakásösszeírás, 1954.

⁹ „Budapestben a legnagyobb lakások az V., a VI. az I. és a XII. kerületben vannak. Ezekben a kerületekben az 1 helyiségből álló és az 1 szobás lakások aránya nem éri el az 50%-ot, viszont a 3 és többszobás lakásoké 16,2—22,2% között van. Az egy lakásra jutó lakóterület pedig jelentősen meghaladja a 36 m²-t. (az V. kerületben 46,3 m².) A IV., a XX. és XXI. — túlnyomórészt munkáslakta — kerületekben az 1 szobás lakások aránya megközelíti, illetve meghaladja a 80%-ot, az átlagos lakóterület pedig lakásonként 20,3—22,3 m². — A tömeges lakásépítés tervezése. I. m. 3.

¹⁰ 1949—1954 között kb. 25 ezer lakás, mintegy 760 ezer lakónégyzetméter veszítette el lakásfunkcióját. — MIHÁLYI PÉTER: Történeti szempontok a magyarországi lakáshiány értékeléséhez. = Lakáspolitikánkról. Kossuth Könyvkiadó, 1983. Szerk.: BÖRÖCZFY FERENC. 77.

¹¹ MSzMP KB Párttörténeti Intézet Archivuma (PI A) 276. f. PB (film) 1889. 1954. dec. 6-i jkv.

¹² Lakásösszeírás, 1954.

¹³ UMKL OT ir. XIX—A—16—b. 253. d. 1951. nov. 6-i előterjesztés.

¹⁴ Lakásösszeírás, 1954.

¹⁵ A tömeges lakásépítés tervezése. Többszintes lakóépületek. Tanulmány, ÉM Tervezési Igazgatóság (Kézirat gyanánt), 1955. 3—4.

¹⁶ „A város- és községfejlesztési terveknek elő kell mozdítaniok a mezőgazdaság szocialista átalakítását az állami gazdaságokban, gépállomásokon és tanyaközpontokban jelentkező lakásigények kielégítésével” — olvashatjuk az OT egy belső utasításában. — UMKL OT ir. XIX—A—16—a. 238. d. Tervezési utasítás a város- és községfejlesztési tervek kidolgozására.

¹⁷ Uo. OT ir. XIX—A—16—b. 425. d. 1953. júl. 27-i feljegyzés az 503/8/1953. MT. sz. határozattal kapcsolatban.

¹⁸ A kiskunhalasi tanács utasítására például 1954-ig 140 tanyát szüntettek meg. Ld.: Lakásösszeírás, 1954.

¹⁹ UMKL, a Területrendezési Intézet (TERINT) ir. XXVI—A—1. 4. d. „Csongrád megye”. Az ipartelepítési terv kiértékelése, 1951.

²⁰ Lakásösszeírás, 1954.

²¹ Adatok és adalékok... i. m. 425.

²² A lakásépítés szubvenciós rendszerére ld.: HEGEDŰS JÓZSEF—TOSICS IVÁN: Lakáspolitikai és lakáspiac. = Valóság, 1981. 7. sz.

²³ UMKL Város- és községgazdálkodási Minisztérium ir. XIX—D—4—i. Az ÉM lebonyolításában épülő és az 1954-ről 1955 évre átmenő lakások elosztása. 1955. ápr. 21.

²⁴ Szabad Nép, 1954. nov. 4. „Igazságos lakáelosztást!”

²⁵ A Szabad Népnek az előző jegyzetben idézett cikke nyomán számos levél érkezett a lap szerkesztőségébe. A lap belpolitikai rovatának illetékesei az abból levont tanulságok között említették: „A súlyos lakáshelyzetben élők pénzzel és munkával is szívesen hozzájárulnak egy nagyarányú lakásépítési program megvalósításához.” — UMKL XIX—0—4-i. A Szabad Nép 1954. nov. 3-i „Igazságos lakáelosztást!” c. cikkéhez érkezett levelek.

²⁶ Lásd erre: SZABÓ BALINT: Új szakasz az MDP politikájában 1953—1954. Kossuth Könyvkiadó, 1984.

²⁷ A határozatról és a vele kapcsolatos állami teendőkről informál az OT-ben, 1953. dec. 11-én készült, az MDP KV-hez intézett átirat. — UMKL OT ir. XIX—A—16—b. 425. d.

²⁸ Uo. Sebestyén János levele, 1954. jan. 4.

²⁹ Uo. 899. d. A II. ötéves terv előkészítésének metodikája (1955)

³⁰ 1954-ben az államilag kezelt lakóépületek közül 20 ezer szorult teljes tatarozásra, s további 14 ezer homlokzat-, ill. tetőszerkezet javításra. „Ez olyan feladatokat rótt az ingatlankezelő vállalatokra, amelyekkel a hatvanas évek során sem tudtak még teljes mértékben megbirkózni...” NYITRAI FERENCNÉ: A magyar gazdaság negyven éve. Kossuth Könyvkiadó, 1985. 190.